

UOT: 821(100)

Eqşqanə Babayeva*

“SƏRVƏT-İ FÜNUN” VƏ MİLLİ ƏDƏBİYYAT DÖVRÜNDƏ ROMAN JANRI

Xülasə

Türk ədəbiyyatına yeni baxış tərzini gətirən “Sərvət-i Fünun” toplusu, müasir türk ədəbiyyatının mühüm mərhələlərindən birini təşkil edir. Bu dövrün yazıçıları Qərb ədəbiyyatına meyil etmiş, xüsusən də fransız ədəbiyyatının təsirində qalmışlar. II Əbdülhəmidin hakimiyyəti dövründə ölkədəki siyasi şərtlər, təzyiqlər, mənfəi psixoloji vəziyyət “Sərvət-i Fünun” yazıçılarına da böyük təsir etmiş, qələmə alınan əsərlərdə dərin pessimizm, ümitsizlik hakim mövqə tutmuşdur. Milli ədəbiyyat dövründə isə roman tamamilə fərqli, yeni inkişaf sürətinə qədəm qoymuşdur.

Məqalədə, müasir türk romanının formalaşmasında önəmli rolunu oynayan hər iki böyük mərhələ tədqiq edilmişdir.

Açar sözlər: Cümhuriyyət dövrü türk romanı, Milli Ədəbiyyat, Sərvət-i Fünun topluluğu, qərbəşmə, ədəbiyyatda pessimizm

Giriş. Müasir türk ədəbiyyatının, xüsusən də nəsrinin inkişafında, “Sərvət-i Fünun” və Milli ədəbiyyat mərhələsinin xüsusi yeri vardır. Tənzimat dövründən başlayaraq, inkişaf etməyə başlayan türk nəsrini “Sərvət-i Fünun” dövründə daha da püxtələşdi. Özümdən sonra böyük ədəbi məktəb qoyan Xəlil Ziya Uşşaqılı kimi böyük yazıçı məhz bu mərhələdə yetişmişdir. “Sərvət-i Fünun” dövründə dinamik sürətlə inkişaf edən türk romanı Milli ədəbiyyat dövründə isə tamamilə yeni səciyyə qazandı. Cümhuriyyət dövrü türk romanının əsas qaynaqları olan hər iki mərhələni müqayisəli tədqiq etmək bu baxımdan əhəmiyyət kəsb edir.

1. Türk romanının “Sərvət-i Fünun” mərhələsi.

Ə.E.Toxgözün 17 mart 1891-ci ildə İstanbulda nəşr etməyə başladığı “Sərvət-i Fünun” məcmuəsi, adından da göründüyü kimi, müxtəlif sahələrlə bağlı yazıların əks olunduğu bir jurnal idi. T.Fikrətin 1896-cı ildə bu jurnala yazdığı işləri müdiri təyin edilməsi ilə məcmuə tamamilə məcrasını dəyişərək, sırf sənət-ədəbiyyat jurnalına, daha sonra isə ədəbi hərəkətə çevrildi. Bir qrup gənc şair və yazıçı modern türk ədəbiyyatını yaratmağı əsas məqsəd götürərək

bu dərgi ətrafında toplanıb, fəaliyyətə başladı. Beləliklə, qısa müddət sonra, bu, böyük ədəbi hərəkətə çevrildi. “Sərvət-i Fünun” və ya Ədəbiyyat-ı Cədidə adıyla tanınan bu hərəkətin əsas nümayəndələri poeziya sahəsində T.Fikrət, C.Şəhabəddin, H.Siyət, H.Suad, Ə.Ə.Bolayır, Ə.Rəşid, S.Nazif, S.Nəsim, F.Ə.Ozansoy və C.S.Erozan, nəsr sahəsində X.Z.Uşşaqılı, M.Rauf, H.C.Yalçın, Ə.Hikmət, S.Ziya və tənqidçi Ə.Şuayb idi. Bu hərəkətin ortaya çıxdığı dövr II Əbdülhəmidin istibdad illərinin ən burulğanlı dövrünə təsadüf edirdi. K.Akyüz bu mərhələni belə xarakterizə edir: “Çağdaşlaşmanın hərəkətli tərəfdarları və Tənzimat dövrü yazıçıları hürriyyət düşüncələri ilə başlanan bu gənclər, əlbəttə ki, dövrün bu ağır havası altında sıxılırdılar. Nə nəşr etsən böyük bir nəzarət, basqı və senzura ilə məruz qalırdı. Onların edə biləcəyi bir şey yox idi. İstibdad yaxşıca yerləşmiş, bütün künc-bucağı tutmuşdu” [1, s.89]. Tədqiqatçı, buna həmin dövrdə geniş yayılmış xəfiyyəçiliyi, bir sözlə, siyasi təzyiqlər də əlavə edərək, “Sərvət-i Fünun”çu yazıçıların əsərlərində öz əksini tapan fərdiyyətçi, özünü qapalı, depressiv ruhun əsərlərini göstərdi. M.K.Şanın araşdırmasında isə “Sərvət-i Fünun” dövrü yazıçıları, Dostoyevski və yaşadığı dövrün siyasi

* Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru. E-mail: eshqane@mail.ru

təzyiqləri ilə müqayisə edilərkən, melanxolik əhval-ruhiiyyənin sırf siyasi məsələlərdən qaynaqlanmadığı mülahizəsi irəli sürülür [2, s.85]. Haqiqətən də Qərb ədəbiyyatı heyrəti olan bu yazıçıların əsərlərindəki cəmiyyətdən qopuqluğu, özünə qapanıqlığı tamamilə siyasi məsələlərə bağlamaq o qədər də düzgün deyil. X.Z.Üşəqlilgil öz öz xatirələrində, Şorçın çox gözəl, bəlkə də zəngin bir keçmişə sahib olduğunu, amma gələcəyin Qərbdə olduğunu vurğulayırdı [3, s.489]. Tənhalıq, xəstəlik, ölüm, intihar, küskünlük cəmiyyətdən tamamilə uzaqlaşmış özünə qapanmaq, yadlaşmaq kimi məsələlər bu mərhələdə qələmə alınan əsərlərin əsas mövzusunə çevrilmişdir. Balzak, Qüstav Flober, Stendal, Emil Zola və s. fransız yazıçılardan təsirlənən Sarvət-i fününcülərin əsərlərində realizm və naturalizm ədəbi cərəyanlarının izləri hiss olunur. Dövrün romanlarında, X.Z.Üşəqlilgilin "Səfilə", "Nəmidə", "Bir ölümlənə döfləri", "Eşq-i məmnun" ("Yasaq eşq"), "Mavi və siyah", "Qırıq həyatlar", M.Raufun "Fərdəyi qaray", "Sentyabr" ("Eyül"), "Bir zambaq", "Gənc qız qəlbi", "Bir eşqin tarixi", "Bənövşə" ("Mənkəşə"), H.C.Yalçının "Nadidə", "Xəyal içində", S.Ziyanın "Salon kəşələrində" və s. adlarını qeyd edə bilərik. Romanlarda ələ alınan bəd-binlik romanların adlarında da özünü bürüzə verir. Məsələn, "Mavi və siyah", "Xəyal içində", "Qırıq həyatlar" və s. ümidsizlik, küskünlük ifadə edir. Bu əsərlərdə ilk dəfə olaraq insanın daxili aləmi, ruh dünyası diqqət mərkəzinə alınaraq, psixoloji təhlillərə yer verilməmişdir. Dil-üslub baxımından olduqca ağır olan bu romanlar bəlli bir zümərə üçün nəzərdə tutulurdu. Sarvət-i fününcülərə görə sənət toplum üçün deyil, məhz sənət üçün olmalı idi. Bu yazıçıların ağır üslubu klassik ədəbiyyat tələflərindən (Şeyx Vəfi, Ə.Rasim, Ə.Kamal və s.) etirazlarına səbəb olmuş, bir sıra tənqid fikirlər səsləndirilmişdir. Onlar, "Sarvət-i fünün"çuları fransız ədəbiyyatına həddindən artıq bağlı qalıb tələfçiyə, qeyri-milliyətə, kosmopolit bir ədəbiyyat yaratmaqda, istər dil, istərsə də fransız seyrindəndən aldığı simvollarla ədəbiyyatı anlaşılmaz vəziyyətə gətirməkdə günahlandıraraq, kəskin tənqid edirdilər [1, s.90]. Etiraf etməliyik ki, bütün bunlara baxmayaraq, bu romanlar mənfə və

müsbət xüsusiyyətləri ilə türk romançılığının inkişafında önəmli yerə sahib oldular. Sarvət-i fününçü yazıçıların arasında X.Z.Üşəqlilgil və M.Raufun yeri xüsusi ilə böyükdür. M.Rauf "Sentyabr" (Eyül) əsəri türk ədəbiyyatında ilk psixoloji roman hesab olunur. X.Z.Üşəqlilgilin "Eşq-i məmnun" və "Mavi və siyah" əsərləri də türk romanında böyük əks-səda oyandırmışdır. S.Kantarcioglu, X.Z.Üşəqlilgilin "Mai və siyah" əsərini ilk modern roman kimi xarakterizə edir [4, s.34]. Bu mərhələnin əsərlərini Tənzimat dövrünün romanları ilə müqayisə etdikdə, əslində "Sarvət-i fünün" yazıçıları arasında əsərlərində dərin dramalizmin olduğunu, forma baxımından da modern romanın tələflərinə tamamilə cavab verdiyini görürük. Qeyd etmək ki, bu ədəbi topluluq yalnız 1901-ci ilə qədər davam etdi. H.C.Yalçının fransız dilindən tərcümə edərək çap etdiyi "Ədəbiyyat və hüquq" məqaləsi siyasi xarakter daşıdığı üçün bir müddət jurnalın fəaliyyəti dayandırılmış, yenidən nəşr olunmağa başlandıq vaxt isə ədəbi topluluq demək olar ki, tamamilə dağılmışdır. V.M.Qocaturk, bu hərəkatın 1908-ci ilə qədər öz təsirini davam etdirdiyini, daha sonra isə bir qrup gəncin "Fəcri atı" (Gələcəyin səfəci) (1909-1912) adı altında yeni bir ədəbi topluluq yaratdığını qeyd edir [5, s.730]. Beləliklə, 25 mart 1909-cu ildə "Sarvət-i fünün" jurnalında (müvəqqəti olaraq) F.Əlinin rəhbərliyi ilə Fəcri-atı ocağının qurulduğu haqqında xəbər dərc edilir. Bu bəyanatda Fərici-atılərin sənət haqqında görüşləri də öz əksini tapmışdır. Fərici-atılərdə görür "sənət şəxsi və möhtərəm" idi. "Sarvət-i fünün"çular kimi onlar da belə bir sənət prinsipi irəli sürərək, mümkün qədər siyasi çəkişmələrdən uzaq qalmağa çalışsalar da, buna müvəffəq olmamış, Ə.Səmin və Ə.Süxünün "Hilal" qəzetində 31 mart hadisəsini lənətləyən yazılarında uzaq mətbəə üsyançılar tərəfindən basılmış, bir müddət sonra isə Ə.Səmin faciəli şəklində öldürülmüşdür. "Sarvət-i fünün" jurnalının sonrakı nömrələrində Ə.Səminə ağılar, İttihad və Tərəqqiçilərə qarşı çıxışlar öz əksini tapır [6, s.1343-1348]. Ədəbi topluluğun əsas nümayəndələri Ə.Haşim, İ.Sübhü, C.Sahir, R.Xəlidi, Ş.Süleyman, F.Köprülü və b. idi. Fərici-atılərdə əsərləri dil-üslub baxımından olduqca

ağır, arəb-fars tərkibli idi. Nəsr sahəsində, xüsusən də roman janrında o qədər də uğur əldə edilməmiş, bu sahədə İ.M.Devrimin "Təzad" (1912), C.S.Alyanaqoqlunun "Siyah gözəl" (1912), "İnhizam" (yarımçıq qalıb, 1911) və "Qadın ruhu" (yarımçıq, 1914) romanları nəşr edilmişdir. Ümumiyyətlə, o qədər də uzun sürməyən bu ədəbi topluluğun nümayəndələrinin bir qismi o cümlədən M.F.Köprülü, R.X.Qaray, Y.Q.Qaraosmanoğlu, Ə.C.Yöntəm, H.Sübhü və Ş.Süleyman onlardan ayrılaraq, milli ədəbiyyatçılara qoşulmuş və orada fəaliyyətlərini davam etdirmişlər.

2. Milli ədəbiyyat mərhələsi

Türk ədəbiyyatında milli ədəbiyyat mərhələsi isə 1911-23-cü illərdə ortaya çıxmışdır. Bu illərdə Türkiyənin həyatında bir sıra mühüm ictimai-siyasi hadisələr baş vermiş, bütün bunlar isə milli ədəbiyyatın inkişafına zəmin yaratmışdır. Həmin dövrdə Osmanlı dövlətinin parçalanma prosesi sürətlənmiş, 1911-ci ildə Trablisqar müharibəsi, 1912-13-cü illərdə Balkan savaşları, 1914-18-ci illərdə I Dünya müharibəsi, 1919-1923-cü illərdə isə milli mücadilə başlamış, beləliklə, yeni bir dövlətin ilk addımları atılmışdır. Bütün bunlar heç şübhəsiz ki, ədəbiyyata da öz təsirini göstərmiş, yeni mövzu axtarışlarına, ən başlıcası isə ədəbiyyatda milliliyə önəm verilmişdir. Tədqiqatçı M.Dayanç, öz araşdırmasında bu məsələyə toxunaraq milli ədəbiyyatı qavramının dörd təməl əsər, yəni 1911-1923-cü illər zaman kəsiyi kontekstində tədqiq edilə biləcəyini yazır: 1) Ə.H.Müftüoğlunun "Üzümçü" (1911) hekayəsi; 2) Z.Göyalpın "Sənət" (1917) şeiri; 3) Y.K.Boyatlının "Azansız səmtlər" (1922) adlı esse-yazısı 4) F.N.Çamlıbelin "Sənət" (1926) şeiri [7, s.93]. Ümumiyyətlə, bu mərhələnin daqiqliklə hansı tarixlərdə başlayıb, bitməsi haqqında bir sıra fikirlər vardır. Kantarcioglu, kökü 1896-cı ilə qədər gedən bu hərəkatın Əli Canib-Ömər Seyfəddin-Ziya Göyalp üçlüyünün "Gənc qələmlər" məcmuasını çıxardığı dövrdən [4, s.41] başladığını, S.Tural bu mərhələnin 1908-1922-ci illəri əhatə etdiyini [8, s.486], İ.Çetişli isə, bu hərəkatın 1940-cı illər Qərib hərəkatına qədər davam etdiyini qeyd edir [9, s.127]. Bu mülahizə

zələrin bir qismi ilə razılaşaraq, bu hərəkatın rəsmi olaraq 1911-ci ildə "Gənc qələmlər"lə ədəbiyyat aləminə girdiyi qənaətinə gəlirik. "Gənc qələmlər" 1910-1912-ci illərdə Selanikdə çap olunan milliyətçiliyi təbliğ edən bir jurnal idi. Jurnalın sahibi N.Sarım, baş redaktoru isə Ə.Canib idi. "İttihad və Tərəqqi"nin maddi və mənavi dəstəyi ilə çıxan bu jurnal milli ədəbiyyat axımının əsas öncüsü olmuş, dildə sadələşmə hərəkatının başlanmasına rovac vermişdir. "Gənc qələmlər" in, yəni bu yeni hərəkatın əsas nümayəndələri Ə.C.Yöntəm, Ö.Seyfəddin və Z.Göyalp idi. Qısa müddət sonra "Gənc qələmlər" jurnalı böyük bir ədəbi hərəkata çevrilir. Beləliklə, türkçülük ideologiyasının mənim-səyən yazıçılar, ədəbiyyatın təkcə ziyalı təbəqəyə xitab etməsinə qarşı çıxaraq, Sarvət-i fününcülərin ədəbiyyata gətirdiyi arəb-fars tərkibli dili kəskin tənqid atəşinə tuturdular. K.Akyüznün ifadəsi ilə desək, onlar Tənzimat dövrünə qədər İrəni, daha sonra isə Fransanın tələfçisi hesab etdikləri türk ədəbiyyatının, artıq "təqlid səhifəsindən çıxaraq, yaratma səhifəsinə keçməsinə" bunun üçün də "türk xalqının həyatına yönəlməsinə" istəyirdilər [1, s.168]. Beləliklə, milli ədəbiyyatın yalnız sadə, xalqın başa düşəcəyi bir dildə yazılacağına düşüncələri qarşılaşdıraraq dildə sadələşmə hərəkatına başladılar. "Gənc qələmlər" in bu görüşləri Sarvət-i fünün və Fəcri-i atılərin tərəfindən xoş qarşılanmış, polemikalara səbəb olurdu. M.Rauf, H.Cahid, X.Z.Üşəqlilgil, C.Şəhəbəddin, F.Köprülü və s. şair və yazıçıların etirazdolu məqalələrində, əsasən "yeni lisanın ədəbiyyatın deyil, yalnız elmin dili ola biləcəyi", sənət əsərlərinin millətlərəsi olma səbəbiylə "ədəbiyyatın da milli ola bilməyəcəyi" və "Gənc qələmlər" də çıxan milli ədəbiyyat anlayışının "irəqi xarakter daşıdığı" kimi məsələlər vurğulanırdı [1, s.168]. Təxminən bir il sürən bu çəkişmələrdən sonra H.Sübhü, C.Sahir, F.Köprülü, R.X.Qaray və s. kimi şair və yazıçılar yeni lisan hərəkatını qəbul etdiklərini bəyan edib, onlara qoşulurlar. Ə.Vəfi Paşa, Ə.Suavi, N.Asım, Ş.Sami, V.Çəlibi, Z.Göyalp, Ə.Canib, Y.Akcura, İ.Qaspiralı, Ə.Ağaoğlu, Ö.Seyfəddin, Ə.H.Müftüoğlu və s. əsas türkçü-ziyalılar idi. Türkçülüynün atası hesab edilən Z.Göyalp bu səpkidəki görüşlərinin

“Türkləşmək, islamlaşmaq, müasirləşmək” adlı əsərində toplamsı, “Türkcülüyün əsasları” adlı əsəri ilə bu ideologiyanın əsasnaməsini yazmışdır. Professor B.Əhmədov “Türkcülüyün üçlü formulu” monoqrafiyasında bu məsələyə toxunmuşdur. Z.Göyaly, Əli Suavi kimi türkoqlar haqqında dəyərli mülahizələr irəli sürmüşdür [10].

Milli ədəbiyyat dövrünü dəyərləndirərkən, digər görüşlərə, o cümlədən islamçılığa da diqqət yetirməyi məqsəduyğun hesab edirik. İslamçılarla türkcülər arasında bəzi toqquşmalar olsa da, bu iki cərəyanı heç də bir-birinə zidd olaraq səciyyələndirmək doğru deyildir. M.A.Ərsöyün rəhbərliyi ilə başlanan bu ədəbi istiqamətin nümayəndələri “Sırat-ı Müstəqim” və “Səbilürrəşad” dərgisi ətrafında toplandı. Türkcülər kimi, islamçılar da parçalanmaqda olan dövləti yenidən birləşdirmək üçün öz təkliflərini irəli sürüdürlər. Qeyd edək ki, islamçılıq və osmanlıçılıq ilk öncə siyasi sahədə ortaya çıxıb, ədəbiyyata keçməyə, milliyyətçilik ideologiyası ilk öncə ədəbiyyat və fikir adamları tərəfindən irəli sürülmüş, daha sonra isə siyasi sahəyə keçmişdir. Ə.Vəliq Paşanın çağatay türkcəsindən çevirdiyi “Şacara-ı türki” əsəri, “Ləhcə-i Osmani” sözlüyü, Süleyman Paşanın “Tarix-i ələm”, Ə.M.Əfəndinin “Əhməd Mətin və Şirzad”, N.Asimin “Türk tarixi”, Ş.Saminin “Qamus-ı türki” kimi əsərləri bu baxımdan maraqlıdır. Hələ 1897-ci ildə M.Ə.Yurdaqlıan “Anadoluda bir sə – yaxud – Cəngə gedərkən” mənzuməsindəki məşhur “Mən bir türkəm, dinim, cinsim uludur” mısrası siyasi və ideoloji türkcülüyün şüarına çevrilmişdir [11, s.159].

ƏDƏBİYYAT

1. K.Akyüz. Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri. K.Akyüz. İstanbul, İnkilap Kitabevi, 1995.
2. M.K.Şan. Toplumsal değişme açısından Servet-i Fünun romanı: Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bölümü yapılan doktora tezi. Sakarya, 1998.
3. H.Z.Uşaklıgil. Kırk yıl (anılar). H.Z.Uşaklıgil. İstanbul, İnkilap Kitabevi, 1987.
4. S.Kantarcioglu. Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm. S.Kantarcioglu. Ankara, Akçağ Yayınları, 2004.
5. V.M.Kocaturk. Türk Edebiyatı Tarihi. Başlangıçtan Bugüne Kadar Türk Edebiyatının Tarihi, Tahli ve Tenkidli. V.M.Kocaturk. Ankara, Edebiyat Yayıncısı, 1964.
6. C.Şen. Feer- Atı Encümeni Edebiyatı. Ankara, Turkish Studies - International Periodical for the Languages Literature and History of Turkish or Turkic, 2009. 4 (I-II), Winter.
7. M.Dayanç. Milli Edebiyat Dönemi. Milliyyətçi Edebiyat ve Milli Edebiyat Kavramı Üzerine Düşünceler. Eskişehir, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2012. 13(1), Haziran.
8. S.Tural. K. İ. Meşrutiyet Döneminde Türk Edebiyatı. Türk Dünyası El Kitabı –Edebiyat: [3 ciltte]. S.K.Tural. Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, c.3, 1992.

9. İ.Çetşi. Memduh Şevket Esendal: İnsan ve Eser. İ.Çetşi. Isparta, Kardelen Kitabevi, 1999.
10. B.Əhmədov. Türkcülüyün üçlü formulu: nəzəri və tarixi aspektlər. B.Əhmədov. Bakı, 2019.
11. O.Okay. Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı. Fikirler.Türler. Topluluklar. Temalar. O.Okay. İstanbul, Dergah Yayınları, 2016.

NOVEL GENRE DURING THE “SERVET-I FUNUN” AND NATIONAL LITERATURE

Summary

In the development of modern Turkish literature, the Servet-i Funun Community (1896-1901) has played an important role, which brought a new world view. The writers of this period wrote their works under the great influence of the French literature. Due to the political conditions and the negative psychological state in the country during the reign of Abdulhamid II, the writers fell into pessimism, lost faith and hoped for a better future. In this period, sense of pessimism dominated on the works. In the period of national literature, the novel developed at a completely different and new level.

In this article is explored two main stages that play an important role in the development of modern Turkish novel.

Key words: Turkish novel of the republican period, national Turkish literature, community of Sarvat-i Funun, westernization, pessimism in literature

ЖАНР РОМАНА В ПЕРИОД «СЕРВЕТ-И ФЮНУН» И НАЦИОНАЛЬНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Резюме

В развитии современной турецкой литературы важное значение играет общество Сервет-и Фюнун (1896-1901), которое принесло новый взгляд на мир. Писатели этого периода творили свои произведения под большим влиянием французской литературы. Из-за политических условий и отрицательного психологического состояния в стране в период правления Абдулхамид II, художники слова Сервет-и Фюнун впали в пессимизм, потеряли веру и надежду в лучшее будущее. В данный исторический период в жанре романа, который активно развивался в литературе, доминирующим стало чувство пессимизма. В результате чего в национальной турецкой литературе жанр романа развивался на совершенно ином качественном уровне.

В этой статье исследованы два основных этапа, которые играют важную роль в развитии современного турецкого романа.

Ключевые слова: турецкий роман республиканского периода, национальная литература, общество Сарват-и Фюнун, вестернизация, пессимизм в литературе